

Винниченкова моральна лябораторія

Данило Гусар Струк

У відомій сцені з першого акту "Гамлете" старий Полоній довго повчає свого сина Ляерта й кінчає свої поради словами:

А головне: будь вірний сам собі,
І вже за цим іде, як ніч за днем,
Що й з усіма не будеш ти неширий.
Прощай. Хай ці слова в тобі дозріють.

Шекспірівські слова "to thine own self be true" (будь вірний сам собі) з часом перетворилися на крилатий афоризм, в якому міститься велика моральна мудрість. Суть цієї мудрості ніщо інше, як Винниченкове "будь чесний із собою". І як це не дивно, хоч суть та сама, але Шекспірові ніхто ніколи не закидав, що в тих його словах ховається формула на виправдання цілковитої аморальності, натомість Винниченка засуджували й далі засуджують за пропагування цієї, мовляв, "нової моралі". Немає можливості ні потреби наводити слова різних рецензентів, критиків, приятелів і ворогів, щоб довести, що засуд був одностайний. Оцінка Винниченка як апологета й проповідувача скрайнього індивідуалізму й суцільної аморальності росла й поширювалася так безперешкодно, що стала загальноприйнятою істиною. Вистачить як доказ цього навести маленьку цитату з "Енциклопедії українознавства" — твору, як відомо, довідково-об'єктивного характеру. Людина, яка не читала творів Винниченка, а хоче довідатися щось про нього як письменника читає таке:

В[инниченко] раз-у-раз повертається до образу егоїста-чиніка, який відкидає загальноприйняту мораль в ім'я "чесності з собою", що дозволяє будь-який вчинок, аби лише "воля, розум і серце" його одностайно схвалювали. В гострих колізіях виступає ґалерія гісте-

---

В соті роковини з дня народження Винниченка (26 липня 1880). Стаття була прочитана як доповідь на Винниченківській конференції Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку в квітні 1980 р.

1. Уільям Шекспір у трьох томах, т. 2. Київ ("Дніпро"), 1964, ст. 349 (переклад Григорія Кочура)

ричних, хворобливо-безвільних, хистких у переконаннях і поведінці персонажів.²

Ніяка енциклопедія не претендує на вичерпну аналізу літератури, а радше на передання об'єктивної інформації. Та в випадку Винниченка мені здається, що Енциклопедія не так передала об'єктивну інформацію, як прийняту оцінку. Оцінка ця постала в головному через те, що читачі більше звертали увагу на застосування етичної засади "чесності з собою", ніж на саму зasadу, сприймаючи при тому ілюстративний матеріал як повчальний. На Шекспіра не накидалися, бо він не ілюстрував "вірності самому собі". Винниченка ганили за те, що не розуміли, попри його особисті пояснення, його підходу до моралі, а його літературного способу опрацювання етичних дилем і поготів.

Наївні порівняння Винниченка з Арцибашевим, Достоєвським чи його поглядів з філософією Ніцше — можуть мати сякунтаку рацію в поодиноких збіжностях тем, персонажів чи висловів тих персонажів. Та це все далеке від основного в Винниченка. Головне в тому, що Винниченко, як, наприклад, Толстой (який, до речі, пережив моральну кризу з приводу цього) був схильний до абсолютної послідовності в людській поведінці. Над усе його турбувало вічно й всюди сущє лицемірство, а надто лицемірство особисте, що він його завважував у своїх товаришів-соціялістів. Що це не була свого роду поза чи скороминуще зацікавлення, видно, навіть з того, як постійно і послідовно Винниченко настоював на оприлюдненні описів цього лицемірства — всупереч натискові приятелів (тут цікаво переглянути щоденник Є. Чикаленка) і видавництв, які відмовлялися друкувати його твори, що змушувало його їх видавати в російському перекладі. Сергій Єфремов, без сумніву, мав рацію, коли писав, що Винниченко "... сам дійсно і не менше мучився од нерозгаданих загадок, які ставило йому життя; жагуче — це улюблене у Винниченка слово — добивався він правди, допитливо — теж із його словаря вираз — розплутував 'дисгармонії' між сущим і тим, що повинно бути".³ Сам Винниченко, коли вже йому остаточно надокучили напади від людей, що не розуміли суті справи, був змушений прилюдно виправдуватися. І в своїй статті "Про мораль пануючих і мораль пригноблених" він ясно обґрутовує цю свою непримиренність із лицемірством:

Я, наприклад, без огляду на свою віру в світле чисте вчення соціалізму, почував себе моральним злочинцем, — я ходив до

2. М. Г. Енциклопедія українознавства, словникова частина, т. I. Париж — Нью-Йорк ("Молоде життя"), 1955, ст. 249.

3. Сергій Єфремов. Історія українського письменства, том II. Київ-Ляйпциг ("Українська накладня"), 1919, ст. 296-297.

проституток, любив іноді випити, доводилося із-за конспірації брехати своїм же товаришам, бути нечесним з найближими людьми, робити часто несправедливі й брутальні вчинки. Все це не відповідало взірцеві соціаліста, якою людини вищої моралі, героя й святої [...]. Звісно, се мучило, змушувало змагатись з собою, змушувало ще пильніше приглядатись до свого оточення. Але те, що почав я й тут помічати, не тільки не заспокоїло мене, а викликало ще більше недоуміння й розpac. Я побачив, що більшість моїх товаришів також не святі, що їх щоденне й навіть партайне життя не відповідало високим взірцям революціонерів попередніх часів. Вони в більшій або меншій ступені робили все те, що й я.⁴

Отже не в індивідуалізмі й надлюдині Ніцше треба шукати основ Винниченкових творів, присвячених проблемі етики, а в засадах соціалізму, насамперед у ставленні до наріжного каменя спільноти — родини. 1891 року в Ерфурті німецька соціал-демократична партія виголосила свою програму, яка мала стати підвальною нового суспільного ладу пропонованого соціалістами, отже, також Винниченком і його товаришами. Згідно з цією програмою, яка була коментована Карлом Кавтським 1892 року, вважалося, що "сучасна форма родини — не її остання"⁵ і висловлювалося сподівання "що новий суспільний лад витворить нову форму родини".⁶ Та сама соціалістична програма твердила, що "в соціалістичній системі основою подружжя стане ідеальна любов",⁶ що "при капіталістичному способі виробництва проституція стає однією з підвалин суспільства".⁷ За капіталістичного ладу "родина розпадається, чоловік, жінка й діти відриваються одні від одних, неодруженість і проституція стають масовим явищем" і тільки тоді, коли жінка стане поруч чоловіка у "великих колективних підприємствах, жінка стане господарчо рівною чоловікові і досягне рівного місця в суспільному житті. Вона стане його вільним товаришем, визволена [...] не тільки від домашнього рабства, але також від рабства капіталістичного. Сама собі пані, рівня чоловікові, вона скоро покінчить з усякою проституцією, як легальною, так і нелегальною і перший раз в історії моногамія стане дійсною, а не фіктивною інституцією".⁸

З цієї програми виринає один з двох головних постулатів, над якими Винниченко замислювався, а саме — рівноправність чоловіка і жінки. Другий постулат виринув також із соціалізму, хоч не з

4. Володимир Винниченко. Про мораль пануючих і мораль пригноблених, — "Наш голос", 1911, ч. 9-10, ст. 458.

5. Karl Kautsky. Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil. Штутгарт (Вид. J. B. Dietz), 1892, ст. 41.

6. Там таки.

7. Там таки, ст. 42.

8. Там таки, ст. 146.

програми, а з революційної діяльності всіх опозиціонерів до тогочасного ладу. Повалення цього ладу, осягнення світлої мети часто-густо виправдовувало різні ухилення, мовляв, діло кінець хвалити. Будучи людиною принциповою, передусім, стараючися бути чесним із самим собою, Винниченко не міг не завважити суперечностей, а то й лицемірства, що їх викликало запровадження цих постулатів. Однак ні в самих творах, ні в особистих поясненнях Винниченка немає підстав на твердження, що Винниченко сам проповідував нову мораль. Не можна погодитися з висновком Срібллянського, що "основа творчості Винниченка є боротьба з старим світом",⁹ ні з пропозицією Христюка, що бачить у "шуканнях Винниченка серйозне жаданнє викликане самим життєм [...]" створить нову сферу моральних відносин людства",¹⁰ ні, вкінці, з твердженнями "Азбуковника" Б. Романенчука (знову ж довідника, спрямованого на об'ективну інформацію), що тому, що "соціалізм проголошував революційні зміни суспільства й суспільного ладу, в тому [...] й існуючої, а на його (Винниченка) думку, застарілої моралі та поглядів на статеве життя, яке його не задовольняло й вимагало революційних змін [...] він і пропонує нову етику, основану на скрайньому індивідуалізмі й залежну виключно від кожної окремої одиниці".¹¹ В дійсності Винниченко нічого не проповідує (хоч це роблять деякі його герої) і ніякої нової концепції моральних відносин не установлює, а тільки старається, за його власними словами, "... в художній формі обмінюватись з іншими людьми своїми спостереженнями над життям і витікаючими з нього висновками".¹²

Протиставлення слова дії, бажаного можливому — ось ключ до розглядання Винниченкових творів. Це, так би мовити, художня лябараторія, в якій Винниченко випробовував свої два головні етичні постулати: рівноправність чоловіка й жінки та виправдання вчинків метою. На жаль, народницьке поняття літератури як навчального чи пак просвітнього чинника вкоренилося до такої міри, що внеможливою стало читання художнього твору без ототожнювання слів персонажів із словами автора, без сприймання написаного як повчання для народу чи вияву особистих переживань автора. Не допомагали й слова самого автора. Раз твір про статеве питання, значить, автора "не задовольняло статеве життя". Раз герой твору обороняє проституток, значить, автор схвалює

9. М. Срібллянський. Боротьба за індивідуальність, — "Українська хата", 1912, ч. 2, ст. 108.

10. П. Христюк. В. Винниченко і Ф. Ніцше, — "Українська хата", 1913, ч. 4-5, ст. 276.

11. Азбуковник, т. II. Філяделфія ("Київ"), 1973, ст. 114.

12. Винниченко. Про мораль..., ст. 455.

проституцію. А справа зовсім не в цьому. Можна, без сумніву, закидати Винниченкові, що деякі його твори аж надто тенденційні, що в деяких творах він доводить ідеї до абсурду (хоч завжди тримаючися строгої логіки думки), можна твердити, що деякі його твори слабші, що деякі зовсім невдалі чи нецікаві. Але "чесність з собою" не є ніякою новою мораллю; це є етичний закон, який виринув як єдина відповідь на Винниченкові художні експерименти з тими етичними проблемами, що випливали з пропонованої суспільної програми соціялістів та їхніх засобів дій.

Хоч у своєму памфлеті "Про мораль пануючих і мораль пригноблених" Винниченко доволі чітко й логічно подає свої моральні й етичні висновки, його шукання в художній лябораторії посувалися поволі й хаотично й ускладнялися тим, що експериментування мусило відбуватися на подвійній площині: протиставлення соціалістичної суспільної програми тогочасній капіталістичній дійсності і протиставлення ідеального соціаліста-революціонера дійсним соціалістам, далеко не ідеальним, а реальним людям, яких він знат і з якими співпрацював. Ускладнення виринали на кожному кроці. Коли Винниченко намагався вивести свого героя так, як, на його думку, повинен би поводитися соціаліст, то йому закидали, що його герой "цинік-егоїст"; натомість коли він змальовував своїх героїв, так би мовити, з життя, йому закидали, що він ображає й очорнює своїх товаришів.

Сам Винниченко підходив до справи логічно й послідовно. Беручи як основу соціалістичну програму, Винниченко не міг не заважити, що, за словами Рудницького, "гасла свободи, рівності, справедливости та братерства мусіли зачепити за одну з підстав суспільного ладу: родину та індивідуальну мораль".¹³ Маючи при тому нахил вимагати послідовності слова і дії та будучи тонким спостерігачем життя, Винниченко скоро побачив, що не все, що пропонує соціалістична програма, можливе без серйозних наслідків, над якими треба замислитися. Та в цьому лише пів біди. Багато серйознішим і занепокійливим було те, що більшість самих соціалістів не спроможні були прийняти те, що пропагували. На словах це було доволі легко, але на ділі, як взяти хоч би цей постулат рівності між чоловіком і жінкою, справи дуже ускладнялися.

Отож, легко визнати рівноправність статей, але в чому ця рівноправність мала виявлятися: в роботі, в статевих відносинах, в родинних, у партійних? Щоб відповісти на це питання, Винниченко бере кожну з цих сфер і намагається перевірити її, власне, за допомогою своєї художньої лябораторії. Що це не моя вигадка, а

13. М. Рудницький. Від Мирного до Хвильового. Львів (Видавнича спілка "Діло"), 1936, ст. 310.

дійсний спосіб праці, бодай у творах, присвячених етичним проблемам, потверджує сам Винниченко, пишучи з приводу своїх "Щаблів життя":

... я взяв неіснуючу людину, окремі риси якої я зустрічав у живих людей, ввів її в коло своїх почуттів та думок і змусив увійти з сими висновками в реальне, дійсне життя. Я написав п'есу "Щаблі життя", де описав ті наслідки приложення сих висновків до оточуючого життя, які я почали пережив сам і які з логічною необхідністю витікали зі стану річей.¹⁴

Хоч наведена цитата стосується до "Щаблів життя", ця "лябораторійна" метода прикладається до всіх творів, у яких Винниченко опрацьовує етичні питання.

Мабуть, найменш проблематичною була рівноправність статей у праці, хоч ще навіть сьогодні, в добу "фем-лібу", це питання не зовсім розв'язане. Експлуатацію жінки в часи Винниченкаставлено на карб капіталізму, але така сама експлуатація можлива й під соціалізмом (хоч соціалісти тоді ще не були при владі), і проникливе око Винниченка завважило тут лицемірство в товарищів соціалістів. Проте найвиразніше це лицемірство виявлялося не в проблемі рівноправності в найманій праці, — фабриками вони не керували, — а в революційній та агітаційній роботі.

Цю проблему Винниченко піддає під лябораторійну аналізу в п'есі "Базар", де всупереч твердженням, що всі брати-революціонери рівні, що статеві різниці не існують, ні революціонер Леонід, ні революціонер Трохим не можуть прийняти революціонерку Марусю як рівноправного члена гуртка. На заваді стоїть її жіноча краса, "Я ще ні одного не бачила", каже Маруся, "щоб не спробував хоть залицятись до мене. Революціонери теж. Я думала перше, що революціонери не такі, але... бачу..."¹⁵ I бачить вона, що Леонід лишає задля неї свою жінку, Трохим із ревнощів готовий відмовитися від акції визволення товаришів із тюрми, а провідник Цінність Маркович задля досягнення конспіративної мети готовий намовляти Марусю на брехню (щоб уговорити Трохима) та експлуатувати її красу для агітації між робітниками (які тільки тому її й слухають, що вона гарна) і для замілювання очей жандармам. Цінність Маркович намагається заспокоїти Марусю цинічним софізмом, що, мовляв, життя — базар і кожний виходить із своїм товаром. Доведена до того, що споторює свою красу (і переконується, що навіть чесний Леонід, говорячи про душевне з'єднання закохався до неї через її фізичну красу, той її

---

14. Винниченко. Про мораль..., ст. 472 (підкреслення моє — Д. Г. С.).

15. В. Винниченко. Базар. Вінніпег ("Українські робітничі вісті"), 1921, ст. 13.

"товар" для базару), Маруся змушує трюком трактувати її як рівноправного члена гуртка.

Висновок з експерименту — простий. На словах, чоловік і жінка рівня, а на ділі не можна оминути статевости. Це на одній площині. На другій, — і це більше турбувало Винниченка особисто, — його товариши соціалісти не здатні були усвідомити свою неспроможність дотримуватися одного з основних постулатів соціалістичної програми. Вони пустословили, лицемірили, вдавали, що проблема не існує. "Велика заслуга Винниченка", пише Рудницький, "в тому, що він перший у нашій літературі показав поза механічно повторюваним сентиментальним словом 'кохання' полове питання, яке в суспільній громаді має більшу силу, ніж т. зв. ідеали".¹⁶

Як і в "Базарі" так і в "Дисгармонії" і в "Чесності з собою" Винниченко аналізує ще одне питання пов'язане з рівноправністю чоловіка і жінки та з статевим потягом, який перечить здійсненню цієї рівноправності. Це питання можливості існування "духової любові" поза межами фізичної. Аналіза дає одностайні висліди: чи з боку жіночого (Ольга в "Дисгармонії" в її ставленні до хоровитого чоловіка Грицька, чи Наталя з Мироном у "Чесності") чи з боку чоловічого (Леонід у ставленні до Марусі в "Базарі" чи Сергій у ставленні до своєї дружини Дари в "Чесності"). У всіх випадках видно, що відокремлення духового кохання від тілесного ніяк не вдається. Люди дурять себе, ховаючи свою хіть під покривалом духу (Наталя чи Леонід) або виправдуючи свою неохоту до тілесного кохання духовим зв'язком (Ольга чи Сергій).

Мабуть, найконтроверсійнішими показалися результати аналізи рівноправності чоловіка і жінки в статевих відносинах. Дані для експерименту були такі: якщо чоловік і жінка рівні, якщо, визнаючи соціалізм, вони відкидають закони церкви щодо шлюбу як єдиної санкції на зносини, якщо визнають, що зносити — це біологічна потреба, яку мусять задовольняти як чоловік так і жінка, і якщо заздалегідь можуть забезпечити, що поважних наслідків з цього не буде, — ні дітей ні хвороби, — то чи може жінка так, як чоловік, піти і знайти собі задоволення? Винниченко випробовує це питання в "Чесності з собою", де Дара йде в готель і замовляє собі молодого чоловіка. Вона хоче йому заплатити за послугу так, як чоловік платить проститутці. Він виконує свою функцію, і Дара йде додому. Зовнішньо експеримент ніби вдався. Та, приглянувшись ближче, можна завважити, що Дара сама не переконана беззастережно в рації свого вчинку. Вона не здолає про це признатися своєму чоловікові Сергієві. Оповідає про свій

---

16. Рудницький, цит. твір. ст. 310.

вчинок, приписуючи його товаришці, що нібто потім застрелилася. З другого боку, Сергій, виявляючи чоловічий погляд на це діло, ніяк не може погодитися з тим, що сталося. Він знов, що Дара його не любить, підозрівав, що вона любить Мирона, та ніколи не протестував проти цієї духовової зради. Але як тільки йому здається, що Дара оповідає про себе, що це вона, мовляв, пішла з іншим чоловіком, без якогобудь духового зв'язку, він жахається. Дара, яка сама не була захоплена своїм вчинком, все ж таки засуджує Сергія за лицемірство й подвійну мірку:

Важна ж духовна любов. І любов ця лишилась, припустимо... А, може, це тільки в теорії, на ділі ж в цьому самому тілі, яке всі зневажають, і міститься все? Га? Поки вона душою зраджувала його з товаришем, він знов і не одштовхував... Це, мовляв, терпіти можна, а ледве торкнулась до тіла, тут вже й кінець? Злочинство й зневага. [...] Погані лицеміри перед самими собою! Власники! Зблеволій, помри, але не смій нарушити право власності чоловіка.¹⁷

І знову ж висновок той самий: зовсім інше на словах, ніж на ділі. Те саме стосується до проституції. І Винниченко і його друзі — соціялісти твердили, що проституція — це вияв експлуатації жінки капіталістичним устроєм. В такому разі було б логічно проституток розглядати на рівні з іншими експлуатованими робітниками, допомагати їм здобути собі права, гідність. Та це на слові. На ділі, експеримент з Мироном і його сестрою-проституткою показує, що хоч чоловіки охочі заходити в публічний дім, вони стидаються і зневажають повій. Таке наставлення до Марусі мають і жінки-соціялістки. Тільки Мирон, який намагається бути чесним з собою, хоче злучити слово з ділом, але зробити це йому дуже тяжко. Хоч він удає байдужого до професії своєї сестри, він робить усе можливе, щоб стримати Олю від проституції, умовляє сестру Марусю покинути те діло і вкінці з полегшею вітає її, коли вона повертається додому.

Посередньо пов'язане з рівноправністю статей також питання про дітей. Закон природи велить, що дітей родить жінка. Але чи мусить жінка бути одружена, чи може так, як у "Таємній пригоді", підшукати собі зовсім невідомого чоловіка, запросити його в готель, випитати, чи він не має хвороб, чи може мати дітей і тоді, не кажучи йому нічого, сходитьтися з ним регулярно аж до запліднення? В цьому оповіданні Винниченко підтвердив, що коли не брати до уваги законів суспільства, то з погляду природного закону таке материнство зовсім можливе. Покритки існували віками, у Винниченка це продуманий вольовий акт і тому не несе в

---

17. В. Винниченко. Чесність з собою. "Твори", т. X. Київ-Віденъ ("Дзвін"), 1919, стст. 184, 186.

очах жінки ніякої стигми.

Аналізу проблеми дитини, доведену до логічного кінця, знаходимо в "Чесності з собою". Оля, захоплена Мироном, хоче від нього мати дитину, але без ніяких зв'язків батьківства. Він відмовляється і пояснює:

Це ж, Олюсю, найглибший акт, найважніший, не панчоха, але нова людина з'являється. Алеж, для панчохи потрібне вміння, підготовка. От, ви... "Чому ж не можна, коли вона хоче?" А я ж як? Це ж і моя дитина, чи ні? А я ж її як родю? Чи думаю я, що зачинаю нове життя? Я перевірив себе? Чи можу я з чистою совістю сказати, що зробив все, що міг, щоб моя дитина була здорована, сильна? Чи дійсно я хочу з цією жінкою мати дітей? Чи підійшов я до цього акту з любовлю та свідомістю? Говорять наші моралісти про звірин, а самі, дійсно, як звірі, дітей родять. Родив каліку й правий, так вийшло.¹⁸

Що це слова не тільки Мирона, але в цьому випадку й самого автора видно, коли порівняти їх до листа, що Винниченко написав Чикаленкові 30 жовтня 1911 року. Винниченко пише:

Женився я, себто зійшовся з тою женою, від котрої хочу мати дітей, вже більше, як півроку, але до цього часу не міг нічого певного сказати, бо цей час був часом пробного шлюбу. Ми ще не знали одне одного і не могли сказати, чи зможемо заснувати сім'ю. Тепер це більш-менш вияснилося. Жінка моя — жидівка, але ми погодились, що сім'я буде українською і будемо мати дітей тільки тоді, коли мати їх підготується остаточно, щоб вони могли бути виховані українцями. [...] Я хочу збудувати собі таку сім'ю, щоб вона відповідала своєму природному призначенню, а не приписам моралі і законів. Я хочу, щоб вона давала і мені і громадянству, в якому я живу, користь і благо.¹⁹

Для Винниченка родження дітей було серйозним і відповідальним ділом. Якщо родження дитини мало служити якимбудь іншим цілям, наслідок міг бути трагічним. Цю пропозицію Винниченко розглядає в п'єсі "Закон", де Інна через операцію позбавлена можливості мати дітей, але переконана, що тільки дитина зможе врятувати її подружжя з Панасом. Для цієї благородної мети вона змушує Панаса найняти молоду й здорову дівчину і з нею мати дитину, яку відтак вони адоптують. І, хоч це не буде її дитина, вона буде рідна, тому що Панас — батько. Дарма, що Панас опирається цьому дикому, майже звіріному експериментові, Інна настоює, що, мовляв, "в нас є наша велика, чиста ціль. Ти згодився, що ми маємо моральне право досягти її таким

---

18. Там таки, ст. 74.

19. Євген Чикаленко. Щоденник 1907-1917. Львів ("Червона Калина"), без року видання, впис з 10. XI. 1911, ст. 240-241.

засобом".²⁰ Експеримент, самозрозуміло, не вдається. Люда, мати дитини, згідно з законом природи відмовляється віддати Мусташенкам дитину. При тому під час цього експерименту остаточно рвуться якібудь зв'язки між Інною і Панасом, як і зв'язки з тіткою — мамою Інни.

Та тут Винниченко зачіпає також іншу проблему, яка вводить до другої головної тези: чи мета виправдовує засоби? Як уже видно з "Закону", найкраща мета, якщо вона не для добра загалу, а для добра одиниці, ніяк не виправдується. Але Винниченка ще більше цікавило, що коли мета таки для добра загалу, — чи тоді вона дійсно виправдовує засоби? Якщо це справді так, тоді логічно випливає з цього, що засоби не можуть підлягати моральним законам або що моральні закони не є абсолютною, а міняються згідно з метою. Як тоді можна вирішувати, чи даний вчинок правильний, а чи злочин? Крім того, життя показувало, що прийняті закони, такі, як "не кради", "не вбивай", "не прелюби", санкціоновані спільнотою, яка водночас, за словами Винниченка, давала право на "обкрадання однієї групи людей другою", творила "суспільні інститути для вбивства", називала "прелюбодійство законним шлюбом".²¹

Але суть справи не в законах сучасного суспільства. Закони ці, на думку Винниченка, мали на протязі всієї історії своєю метою "все лиш охорону панування маючих".²² Суть справи в поведінці майбутнього суспільства, в поведінці соціалістів-революціонерів. Уже в "Дисгармонії" Грицько формулює проблему етичності дій:

Я нахожжу, що вони [чорносотенці — Д. Г. С.] нічим не відрізняються від нас! І ми брешемо, і вони брешуть. Чим ми зараз кращі за того босяка? Ми сидимо тут і брешемо для того то, а він бреше для своєї цілі... Суть одна.²³

В погоні за абсолютною етичної поведінки Винниченко змушує свого героя доводити думку до логічного кінця:

Я говорю, що я хочу кожну хвилину, кожний мент бути праведним. А коли я хоч раз збрешу, значить — я можу й завжди брехати.²⁴

Та Грицько бачить, що мусить брехати, бо якщо не збреше, то згине не тільки він, але й його товариші. Але він це робить не з переконання, тому й виходить "дисгармонія" між учинком і думкою, а кінець-кінцем їх усіх так чи так заарештовують.

20. В. Винниченко. Закон. Прага-Берлін ("Нова Україна"), 1923, ст. 39.

21. Винниченко. Про мораль..., ст. 462.

22. Там таки, ст. 465.

23. В. Винниченко. Дізгармонія. Київ, 1907, ст. 94-95.

24. Там таки, ст. 99.

Шукаючи розв'язки цієї дисгармонії, Винниченко знаходить один-єдиний вихід: гармонію думки й дії на засаді чесності з собою:

Жандарму можна брехати, бо се підказує мені й розум і почуття: правдивістю з ним я загублю й себе й своїх товаришів. Можна брехати навіть товаришу, коли брехнею врятуваш його. Але, коли я брешу сьому товаришу й врятовую себе, тоді я брешу не лише йому, але також і своєму соціальному почуттю.²⁵

Щоб остаточно перевірити цей закон, Винниченко знову перефільтрує його в своїй художній лябораторії — в п'єсі "Гріх". Тут Марія згоджується співпрацювати з жандармом Сталінським, щоб цим урятувати всіх товаришів-революціонерів від загибелі в тюрмі. Виглядає, що мета шляхетна, і тому Маріїна зрада повинна виправдовуватися. Робить це вона ніби для загального добра. Та Сталінський знає, що вона діє також з особистої любові до Івана. А знаючи це, він змушує її далі й далі видавати членів гуртка. І щойно при кінці п'єси, як сама Марія розуміє, що вона дурила себе, що вона не була чесна з собою, що робила злочин, а виправдувала його тим, мовляв, що це для загального добра, вона виривається з лап Сталінського і труїть себе.

Коли Мирон краде в Киселевського гроші, щоб урятувати Олю від проституції, мета виправдовує засіб, бо робить він це для добра близьнього без якогобудь особистого зиску. Та щоб це не привело до дисгармонії, він мусить бути щирим і чесним із собою.

Той самий вчинок, але при відмінних обставинах може бути "моральним" і "неморальним". Єдина запорука правильного — це внутрішня чесність. Та для цього треба майже ідеальних істот. Винниченко шукав їх у своїх товариших — революціонерах-соціалістах. Та, на жаль, знаходив лише несвідомих або — ще гірше, — свідомих лицемірів. Вони були не тільки не спроможні жити і діяти за законом чесності з собою, але не могли навіть зрозуміти, що саме Винниченко старався показати.

Коли уважно прочитати його твори, то стає зовсім ясно, що Винниченко не проповідував ні скрайнього індивідуалізму, ні тотальної аморальності, ні проституції, ні брехні, ні вільної любові, ні звіриного віddання хоті. Радше він старався перевірити, чи ідеї, які в теорії звучать так прекрасно, здійснені, і які з них виринають наслідки. Якби він жив сьогодні, він напевно проаналізував би в своїй художній лябораторії такі сучасні явища, як рождення дітей в пробірці, чи штучне запліднення, чи материнство за допомогою матері-сурогата. Та його сюжети — це лише приклади того ілюстративного матеріалу, за який його ганили, а

---

25. Винниченко. Про мораль..., ст. 471.

якого він уживав, щоб перевірити суттєве: а саме, до якої міри люди вірять в те, що проголошують, до якої міри сьогоднішні Ляерти хочуть і можуть жити в згоді з повчанням старого Полонія: бути вірним самому собі. Вислід сьогоднішніх його експериментів, мабуть, був би такий самий. І хоч може сьогодні не нападали б на нього за теми творів (все ж таки погляд на етику, бодай у ставленні до статевого питання, трохи змінився), та, мабуть, далі він хвилював би своїх читачів, бо як вірно схопив Рудницький:

Ми завсіди воліємо письменника, що вірить у якийсь ідеал і палко боронить його, ніж скептика, що полішає нас у своїй холодній лябораторії.²⁶

І від себе додаю: показує нам нас самих у некривому дзеркалі.

---

26. Рудницький, цит. твір, ст. 312.

СУЧАСНІСТЬ

**ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ**

**ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ 1980
Ч. 7-8 (235-236)
РІК ВИДАННЯ ДВАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН**